

IV. mezinárodní symposium o zachování a obnově historických zahrad
"Historické zahrady v současnosti"

16. - 20. září 1977

Kroměříž - Praha

Československá socialistická republika

OLGA BAŠEOVÁ
ČSSR

"Historické zahrady v současnosti"

Ptáme se, jaké místo zaujímají nebo zaujmou historické zahrady v životě současné společnosti. Tuto otázku nám pomůže objasnit jen rozbor jejich podstaty, významů a hlavních charakteristik ve srovnání s úsilím, zaměřením, lhostejností i snahami současného člověka; s jeho aktuálními problémy, perspektivou i s jeho smyslem pro tvůrčí projevy minulosti. Vycházíme z toho, že obecně lidské vlastnosti nám pomohou překlenout rozdíly ve společenské situaci a odlišnosti v tvůrčím pojetí jednotlivých historických období oproti dnešku.

Více než sedm set historických zahrad a parků, dochovaných v českých zemích do dnešní doby je bohatým souborem, přihlédneme-li k územní rozloze státu. Tento soubor je jen fragmentem širokého fondu zahradního umění světa, nicméně v něm hraje svou důležitou roli.

Pro zahradu je charakteristický vymezený prostor. Uspořádání zahrady vyplynulo z druhu vegetace, pěstované zprvu za účelem užitku, později i pro okrasu. V prvních zahradách lze spatřovat snahu vytvořit prostor jednoduššího (přírodního) řádu oproti nepochopené a tím zdánlivě chaotické panenské přírodě, zpočátku i člověku nepřátelské. Na malém, vymezeném prostoru si člověk vytvářel svůj ideální obraz uspořádané přírody.

V řádu, který člověk nastoluje ve vymezeném prostoru zahrady, ustupuje užitková funkce do pozadí. Stále výrazněji se projevuje prostorová kompozice přírodních, architektonických a dalších komponentů. Tvůrčí záměry se často snaží překonat i podmínky prostředí místa vzniku a vytvořit atmosféru vlídného jihu i na sever od Alp. Vodní živel, tehdy převážně nezkrocený, se mění v prvek líbivé a důmy-

slné hry. Podstata her je často skryta v zahradních kompozicích a technických vymoženostech. Zahrada je místem odpočinku, společenských slavností, hudebních produkcí, flirtu, poezie, dobré pohody. Jednou objevený, svébytně uspořádaný prostor se svými vnitřními zákony se stává módou; zahrady se stávají nezbytnou součástí bohatých sídel. Důmyslné kombinace komponentů vegetačních, architektonických a sochařských vedle záměrů prostorových iluzí jsou poplatné dobové umělecké tvorbě, popřípadě módě.

Složité vývojové procesy vedou k novému vztahu k panenské přírodě; ve svém extrému se obrací přímo proti formální zahradě. Původní viditelný kontrast zahrad oproti volné přírodě je postupně mírněn; umělecký řád překračuje ohrančený prostor zahrady a doplňuje je dalšími plochami, které jsou zpravidla jen mírnou úpravou přírodního prostředí.

Člověk objevuje volnou krajinu: krajinomalba předznamenává další směr vývoje zahradního umění, tentokrát ve formě volného, romantického parku. Tvůrce dospívá k většímu respektu přírodních podmínek a daný prostor pouze dotváří, kultivuje. Ve svých kompozicích počítá i s působením pomíjivých jevů: přísvitů, reflexů, nálad a pod. Oceňuje i krásu úrodné krajiny. Dovede podtrhnout umělecký účinek terénních a vegetačních formací akcentem architektury. Nevytváří protiklad k přírodě, ale zlidštuje si krajinu.

Na hranici mezi volnou přírodou a parkem stojí obora. Přírozená vegetační skladba bývá doplněna jen komunikacemi, ale obohacena soustředěním fauny, často exotické. Obdobné tendence soustřeďovat exoty můžeme sledovat ve zvláštních zahradách s charakterem arboret, kde jsou trpělivě pěstovány do té doby neznámé, cizokrajné druhy rostlin.

Historický vývoj nám registruje i vliv zahradního umění z východu, kdy byly většinou přebírány formální prvky, aniž byl pochopen smysl, obsah těchto forem.

V celém přehledu dosavadních příkladů vidíme snahu o soustředění jiné kvality, o nastolení jiného řádu, než jaký nacházíme v přírodě; domněle lepší, čistší, vyšší - vyjádřený formálně, uzavřený sám v sebe. Můžeme říci, že umělecké koncepce byly postupně doplňovány snahami probouzejícího se vědeckého zájmu, který se projevil stále prohlubovanou zálibou sběratelskou, objevováním nových, neznámých druhů, jejich uváděním, sledováním, pěstováním a tím rozšiřováním.

Vedle měnících se principů uměleckých můžeme sledovat i stále dokonalejší zvládnání technických problémů: rozvádění vody, zvládnání strmých svahů, teras, využívání spádů pro různé vodní efekty, bohatší a domyšlenější kombinace všech doplňujících komponentů a pod. Všechny tyto nové objevy dotváří opět umělec a včleňuje je v jeden umělecký záměr.

Zahrady, které dosud popisujeme, byly vesměs zahrady soukromými. Pokud ohradní zeď, vymezující původní prostor zahrady, je novou kompozicí překročena a zahrada je doplněna parkem, či se stává jeho součástí, stále se jedná zpravidla o plochu soukromou, vyhrazenou rodině majitele a jeho společnosti.

Teprve v průběhu 19. století dochází k podstatné změně - obvykle ke zveřejnění části původně soukromých prostor, po jejichž zakoupení obcí, darování a pod. Komponovaný volný prostor se stává místem atraktivních slavností pro velké množství lidí. V parcích a zahradách se korzuje, pořádají se koncerty, taneční zábavy, včetně lidových veselí. Parky a zahrady se stávají atraktivními prostory pro řadu doprovodných užitkových funkcí: hudebních pavilonů, výstavních pavilonů, restaurací. Postupně se stávají součástí městské zástavby a mění se ve veřejné městské sady.

Řada formálních zahrad zaniká; jsou proměňovány v duchu dobových názorů, podložených často i hospodářskými důvody; řada zahrad i parků je parcelována a postupně zastavována.

Zahrady prodělaly určité období stagnace, dokonce i hlubšího nezájmu, plynoucího z jejich zdánlivé "nefunkčnosti". Tento důvod byl nejčastěji příčinou jejich opomíjení, případně i likvidace.

Tato doba však současně objevuje význam a užitečnost zelených ploch všeobecně a tím i ploch kultivovaných. Rozvíjejí se lázeňská místa a jejich znakem je kultivované prostředí, pobyt v přírodě, procházky, promenády. Společnost objevuje terapeutickou hodnotu parkových a zahradních prostor, doplněných společenským živlem, hudbou, pohodou. Lázeňská místa jsou vyhledávána hudebníky, básníky jako zdroj inspirace; jsou to právě česká lázeňská města, kde vznikla řada děl Goethových, Beethovenových a pod.

Současný člověk socialistického Československa stále rozšiřuje svůj kulturní obzor; je to právě oblast historických památek, která je na významném místě jeho zájmů.

Režim a filozofie volného času se teprve formuje. Obzor, který se před současným člověkem otevírá, je nesmírný. Ve vztahu k historickým zahradám však existuje řada předsudků; zahrady vznikaly pro vybranou společnost, pro její nečinnost. V dobrém stavu ji udržovali poddaní.

Zahrady mohou být i cenným podnětem, místem inspirace nejen pro minulost, ale i pro současnost. Řada zámků byla propůjčena uměleckým svazům, jejichž členové zde v povznášejícím prostředí tvoří svá díla. Dané prostředí, včetně zahrady, jim vytváří kultivované pozadí tvorby. Zámecké zahrady se stávají stále častěji místem pracovních setkání a neformálních diskusí u příležitosti kongresů a symposií, jako je ku příkladu i setkání naše.

Současnou civilizaci charakterizují tendence, zdůrazňující ekonomickou efektivnost. Z tohoto zorného úhlu se zahradní plochy mohou zdát nevýnosné. S rychlým růstem měst se projevuje snaha zmenšovat tyto plochy za účelem výstavby budov, parkingů, komunikací. Při zkoumání vlivu prostředí na člověka dnes již víme, že toto počínání je krátkozraké, řešící okamžité potřeby bez hlubších úvah a vazeb.

Historické zahrady v současnosti jsou cennými oázami klidu a ticha. Působení jejich krásy, vytvořené umělcem z přírodních a umělých prvků, povznáší člověka i dnes nad hladinu všednosti a regeneruje jeho schopnosti, vnímavost a energii.

Historické zahrady a parky existují v rámci určitých vztahů, v určitém prostředí, kde hrají roli relativně významnou, nebo i podřadnou. Míra jejich hodnoty není odvozována jen od jejich uměleckých či dendrologických kvalit, ale i z relativního nedostatku či přemíry zelených ploch vůbec. V rámci husté městské zástavby jejich význam relativně stoupá. Stojíme zde před vážným úkolem jejich optimálního využití, zvláště tam, kde by mohlo dojít k jejich postupné degradaci nadměrným počtem návštěvníků.

V některých místech vzdálených od městského či turistického ruchu je naopak třeba se zabývat otázkou jejich využití vůbec. V obecné rovině péče o historické dědictví nemáme obavy; náš stát provádí cílevědomou kulturní politiku a dává značné prostředky na zachování historických souborů, včetně zahrad. Náš skutečný problém je v jejich uvedení do současné doby, v jejich aktualizaci, v jejich zapojení do potřeb současného člověka. Procházíme obdobím, jak již bylo naznačeno, kdy získaný volný čas ještě není orientován výlučně k formám využití, které nabízí prostředí historické zahrady. Lidé jsou zaujati řadou činností,

většinou pracovních, tvořivých, pro zlepšení svého vlastního životního či obytného prostředí. Předpokládáme, že období plného docenění těchto prostor je teprve před námi, kdy se z náhodných, krátkodobých návštěvníků stanou návštěvníci s trvalým režimem pobytu. Náš systém nám umožňuje spolupracovat s lidosprávou, s příslušnými komisemi národních výborů i v nejmenších lokalitách. Existuje rozvětvená síť nejrůznějších společenských organizací, které by měly o prostory historických zahrad zájem, někdy ovšem ne trvalý a nejvhodnější. Při veškerém respektu k současným potřebám musíme mít na zřeteli, že zachování historické podstaty a smyslu zahrady či parku dovoluje určitý omezený rejstřík využití, včetně určitých možných úprav celku nebo detailu historického prostoru. Optimální podmínkou ke zdárné regeneraci historické zahrady je kulturní povědomí, respekt k zapůjčeným hodnotám a vědomí o potřebách jejich udržování v požadovaném stavu.

Rostoucí mezinárodní styky včetně zájmu o minulost národa jsou dalším z argumentů pro kladná rozhodnutí v případech obnovy zahrad, parků či volných, historických krajinových kompozic. Tyto skutečnosti je třeba mít na mysli při dlouhodobých plánech obnovy. V konkrétních záměrech uvážit, zda má být provedena restituace zahradního prostoru, nebo jeho regenerace, či připuštěna renovace podle současných potřeb a současnými výrazovými prostředky. Nelze přitom podceňovat možnosti realizace a trvalé údržby.

Zahrada - i historická - je živý organismus, doslova i obrazně; spoluvytvářejí ji živé organismy rostlin a stromů, nicméně i lidí: lidí, kteří ji udržují, i ti, kteří ji užívají a dovedou se obdivovat její kráse a jedinečnosti; i lidé, kteří tomuto umění učí novou generaci.